

Hermes Trismegistus

Hermopolis, Florence, Leuven, Amsterdam

John van Schaik & Jacob Slavenburg

WalburgPers

Afbeelding omslag: TurboSquid/ Lexxiam

Omslagontwerp: Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 486 2

E-ISBN 978 94 6249 629 3

NUR 732 | 700

© 2020 John van Schaik & Jacob Slavenburg, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2020 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

Woord vooraf	9
1. De hermetische bron	13
Thot	13
Hermes	14
Hermetische teksten	16
De sterren	19
God, Kosmos en Mens, een gouden driehoek	22
De menselijke ziel	32
Zelfkennis	36
Besluit	38
2. Hermes overbrugt twee tijdvakken	39
Overlevering	39
Hermes en Augustinus	39
De steen der wijzen	40
Teloorgang	42
Hermes in Arabië	44
Henoeh	45
Asclepius in het Westen	49
De <i>Cosmographia</i> van Bernardus Silvestris	50
Albertus Magnus	52
Petrarca, een leven tussen twee wereldbeelden	53
De Canzoniere en Laura	55
Natuurbeleving	57
De vroege Renaissance en het humanisme	60
Petrarca en Hermes	63
De oosterse connectie	65
Nicolas Cusanus	66
Het wereldbeeld van Cusanus	67
Cusanus en het <i>Corpus Hermeticum</i>	69
Besluit	69
3. Wedergeboorte van Hermes in de Renaissance	71
Marsilio Ficino	71
Ficino de priester	73
Driewerf Hermes	74

De verre voorvaderen	78
Een Egyptenaar, een jood en een Griek	79
Een reis door de hemelsferen	80
Een triomftocht door Europa	83
Ficino, Hermes en Zoroaster	84
Hermes de profeet	85
Pico della Mirandola	86
Trithemius en Agrippa	88
Paracelsus	89
Giordano Bruno	93
Het vervolg	97
Besluit	98
4. Hermes in de Lage Landen	99
Dubbele Hermes	99
Dirck Volkertsz. Coornhert	100
Gnostisch humanist	102
Tijdgenoten	105
Coornhert en de hermetica	107
Ruzie met Justus Lipsius	113
Hermes in Leuven: Justus Lipsius	113
Hermes in Antwerpen: Abraham Ortelius	114
Hermes in Leuven: Gerard Mercator	115
John Dee en de <i>Monas Hieroglyphica</i>	116
Simon Stevin	118
Het probleem: <i>Wysentyt</i>	119
Isaac Newton en de <i>prisca theologia</i>	120
Hermes en de zon	121
Stevin en Copernicus	122
Cornelis Drebbel	123
Simon Stevin en het <i>Corpus Hermeticum</i>	124
Hermes en het hermetisme	125
Invloed van Hermes op Simon Stevin	126
De clootcrans en Hermes	126
Leonardo da Vinci en Gerolamo Cardano	127
Besluit	128
5. De eeuw van de Verlichting	145
Isaac Newton	145
De <i>Clavis of De Sleutel</i>	148

Alchemistische gravitatie	149
De gravitatiewetten van Newton	150
Materie en niet-materie	153
<i>Opticks</i> : Alles is licht	153
Herman Boerhaave	156
Wie is Herman Boerhaave?	157
Newton en Boerhaave	158
Toch Hermes?	159
Hermetische filosofie	162
Dom Antoine-Joseph Pernety	164
<i>Geheime Figuren der Rosenkreuzer</i>	166
Cagliostro, Hermes en Isis	166
De graaf van Saint-Germain	169
De inwijding in Isis	170
Isis en de Franse Revolutie	172
Cagliostro in Lyon	174
De Egyptische Rite van Cagliostro	175
Besluit	177
6. Hermetische genootschappen	179
Eliphas Lévi	179
Lévi en Hermes	180
Theosofie	181
Een hermetische loge	185
Luxor	187
De Hermetische Orde van de Gouden Dageraad	189
<i>De Ordo Templi Orientis</i>	192
Hermes en Steiner	194
Hermetische omgeving	194
Hermes Trismegistus en Hermes	197
Ägyptische Mythen und Mysterien	198
In de geest van de hermetica	199
De biologisch-dynamische landbouw	200
M&M	202
Mysteriedrama's	203
Na de Eerste Wereldoorlog	204
Isis en het Goetheanum	206
Besluit	207

7. Hermes in de nieuwe tijd	209
George Robert Stow Mead	209
Meads literaire werk	210
Het begin van het einde	211
<i>The Quest</i>	212
<i>De Hermetic Order of the Temple of Starlight</i>	214
Hermes in de literatuur na de zestiende eeuw	216
Hermetische vrijmetselarij	219
De 'hermetische' tarot	222
Jung en Hermes	223
Wetenschap	225
Hermes in Amsterdam	226
Besluit	228
Naschrift	229
Geraadpleegde literatuur	233
Noten	243
Index van namen	271

Woord vooraf

In zijn beroemde *Physiologia Stoicorum* (*Fysische theorie der Stoïcijnen*) citeert de Leuvense filosoof Justus Lipsius (1547-1606) herhaaldelijk Hermes Trismegistus. Lipsius had een werkkamer in de drukkerij van Christoffel Plantijn (1520-1589) te Antwerpen. Plantijn was in het bezit van de handgeschreven werken van Hermes, bekend als de *Pimander*, en nog altijd te bewonderen in het Plantijn-Moretusmuseum te Antwerpen (M40). En als we toch bezig zijn: de cartograaf Abraham Ortelius (1527-1598) was ook bekend met Hermes en de wiskundige bouwmeester Simon Stevin (1548-1620) ook. Stevin noemt Hermes Trismegistus zelfs de beste der alchemisten.

Al deze 'vaderen der moderne wetenschap' zagen in Hermes Trismegistus één van de oerwijzen der mensheid. De leraar van Plato en Mozes. Dat dacht nota bene kerkvader Augustinus (354-430) al en nog Isaac Newton (1643-1727) dacht er net zo over. U leest het echt goed! Maar over wie hebben we het nu eigenlijk? Wie is Hermes Trismegistus?

In 1460 verschijnt de monnik Leonardo van Pistoia aan het hof van Cosimo de' Medici in Florence met een Grieks boek dat geschreven zou zijn door Hermes Trismegistus; de oerleraar der mensheid dus. Cosimo geeft onmiddellijk aan de directeur van de Plato-Academie, Marsilio Ficino (1433-1499) opdracht om dit werk – dat later het *Corpus Hermeticum* zou gaan heten en eerst *Pimander* – te vertalen in het Latijn. Een sensatie in Europa is het gevolg. Je zult toch maar de beschikking hebben over de werken van een van de oerleraren der mensheid!

In 1614 ontdekt de Franse classicus Isaac Casaubonus weliswaar dat het *Corpus Hermeticum* niet door Hermes Trismegistus kan zijn geschreven, maar dat staat de roem van het *Corpus Hermeticum* niet in de weg. Volgens Casaubonus bevat het *Corpus Hermeticum* gedachtengoed van het neo-platonisme en dat is een filosofische stroming uit de tweede eeuw na Christus.

Maar hoe zit dat dan? Modern onderzoek heeft aangetoond dat het *Corpus Hermeticum* inderdaad geschreven is ergens in de tweede eeuw en dat het een aantal geschriften bevat van een (heidense) religieuze beweging. Die hermetische beweging ontleent gedachtengoed onder meer uit het Alexandrijnse jodendom, uit de Griekse filosofie én uit de oude Egyptische religie. Dus toch wel het oude Egypte maar in een soort mengvorm met stromingen uit de tweede eeuw.

Bovendien zagen de kerkvaders al dat het *Corpus Hermeticum* (en andere hermetische geschriften zoals de *Asclepius*) gedachtengoed bevat dat

tamelijk dicht aanleunt bij het christendom. Augustinus zegt bijvoorbeeld: 'Over de ene God, de Schepper van de wereld, zegt Hermes inderdaad veel dingen die met de waarheid overeenkomen' (*De civitate Dei*, VIII, 23). Dat las Marsilio Ficino ook en zo ontstaat in de Renaissance een geheel nieuw soort van christendom: het christelijk neo-platoonse humanisme waar Hermes op de achtergrond telkens weer opduikt.

Hermes is eigenlijk niet weg te denken uit onze Europese cultuurgeschiedenis. Hij duikt op bij Francesco Petrarca (1304-1374), bij kardinaal Nicolas Cusanus (1401-1464). Zij kenden niet het *Corpus Hermeticum*, maar wel de *Asclepius*. Hij duikt op bij de Florentijnse schilders Botticelli (1445-1510), Raphael (1483-1520), Leonardo da Vinci (1452-1519) en Michelangelo (1475-1564). Hermes is eigenlijk nooit weg geweest.

Maar hoe komt het dan toch dat we zo weinig van Hermes weten? Dat komt door de eeuw van de Verlichting. In de achttiende eeuw werden de rede en het atheïsme langzamerhand de dominante cultuurfactoren. En later, in de negentiende eeuw, kwam het materialisme daar nog bij. Dan is er niet veel plaats meer voor de inwijdingskennis van Hermes. Zo wordt Hermes langzaamaan verdreven uit het publieke domein en uit de geschiedschrijving.

Maar Hermes is nooit ver weg, want in de esoterische genootschappen van de negentiende eeuw duikt hij juist weer op. In de esoterische genootschappen wordt immers de inwijdingskennis van Hermes ten hoogste gewaardeerd. En zo vinden we Hermes weer terug bij de Parijse esotericus Eliphas Lévi (1810-1875), bij de stichteres van de Theosophische Vereniging Helene Petrovna Blavatsky (1831-1891), bij verschillende afsplitsingen van de Theosophical Society, zoals de *Hermetic Order of the Golden Dawn* in Engeland en in de antroposofie van Rudolf Steiner (1861-1925).

Maar veel historici hebben koudwatervrees bij 'inwijding', bij 'Hermes' en bij 'esoterie'. En dus wordt de geschiedenis van Hermes nog altijd geen recht gedaan. Toch is er tegenwoordig veel wetenschappelijk onderzoek. De geschriften van Hermes zijn in modern Nederlands vertaald door de professoren Gilles Quispel en Roelof van den Broek van de Universiteit van Utrecht. Aan de Universiteit van Amsterdam is er de leerstoel *History of Hermetic Philosophy and Related Currents*. En in Parijs is er de leerstoel van Antoine Faivre aan de Sorbonne. Eigenlijk is Hermes 'hot'.

De auteurs van *Hermes Trismegistus*, drs. Jacob Slavenburg (1943) en dr. John van Schaik (1956) behoren tot de 'hermetische school' van Quispel en Van den Broek. Jacob publiceerde in 2003 zijn magnum opus *De Hermetische Schakel* en John in 2006 *De Hermetische Code*. Samen schreven wij onder meer *Westerse Esoterie en oosterse Wijsheid* (2010). Beiden hebben we vele publicaties op onze naam staan over de westerse esoterische, gnostische

en mystieke tradities. En wij vinden het tijd dat er nog meer bekend wordt over de invloed van Hermes Trismegistus op de Europese cultuur. Vandaar dit boek.

In dit boek nemen we u mee langs de geschiedenis van de hermetica, vanaf de oorsprong in het oude Egypte tot aan de dag van vandaag. Een aantal aspecten die in de literatuur nauwelijks aan de orde zijn gekomen verschijnen op het toneel. Het blijkt dat Hermes een veel belangrijker rol heeft gespeeld in het denken dan tot nu toe werd aangenomen.

In hoofdstuk 1 gaan we terug tot de bron van de hermetica in het oude Egypte. Al drie eeuwen voor het begin van onze jaartelling waren er geschriften die aan Hermes Trismegistus werden toegeschreven. En, heel opvallend, veel groeiende inzichten in de eenentwintigste eeuw vinden we terug in de vroegste hermetica.

Populair is de gedachte dat de hermetische traditie eigenlijk start in de Renaissance als het *Corpus Hermeticum* wordt herontdekt. Maar Hermes is nooit weggeweest. Ook in de Middeleeuwen kende men bijvoorbeeld de *Asclepius* en bij de Arabieren werd 'Hermes' met liefde bestudeerd. Ook in de erfgenaam van het Oost-Romeinse Rijk met het huidige Istanbul als hoofdstad, werd Hermes gelezen en becommentarieerd. Daarover meer in hoofdstuk 2.

In hoofdstuk 3 dan de wedergeboorte van de hermetica in de Renaissance, vooral Florence. De geweldige invloed die het hermetisch denken had op geleerden, kunstenaars, filosofen en geestelijken is nauwelijks te overschatten.

In hoofdstuk 4, het hart van het boek, de niet onaanzienlijke rol van Hermes in de Lage Landen; Nederland en België. Coornhert, Lipsius, Simon Stevin, Plantijn en vele anderen passeren de revue. Ook veel invloedrijke mensen rond Willem van Oranje waren zeer bekend met het hermetische gedachtegoed.

Er is ook een tegenbeweging. In de Verlichting ligt het accent op een materialistische wetenschapsopvatting van een mechanistisch wereldbeeld. In hoofdstuk 5 laten we zien dat dit beeld intekening behoeft. Newton bijvoorbeeld was niet alleen bekend met de hermetica, hij schreef er zelfs vol lof over. En ook Boerhave wordt van mechanist tot vitalist. Er is ook een toename van hermetisch getinte occulte bewegingen.

In hoofdstuk 6 zien we dat die trend zich doorzet. Er ontstaan zogenaamde hermetische genootschappen, grotendeels voortvloeiend uit, en geïnspireerd door, een belangwekkende beweging, de Theosofie. Hermes leeft op. Hermetische teksten worden opnieuw uitgegeven en bestudeerd. Een prachtige volledige uitgave van alle tot dan toe bekende hermetische

teksten van George Robert Stow Mead ziet in 1906 het daglicht. Het is in die tijd, een klein decennium later, dat Rudolf Steiner de biologisch-dynamische landbouw ontwikkelt. Hermetischer kan niet.

Dat 'Hermes' ook veel invloed had op de literatuur komt in hoofdstuk 7 aan bod. In de twintigste eeuw worden ook 'nieuwe' hermetische teksten gevonden die een stevige aanzet vormen tot verder wetenschappelijk onderzoek. Mede door de inspanningen van de Bibliotheca Philosophica Hermetica komt aan de Amsterdamse universiteit een leerstoel voor hermetische filosofie. En de befaamde hoogleraren Gilles Quispel en Roelof van den Broek zetten zich aan een integrale vertaling van alle hermetische teksten in het Nederlands, voorzien van diepzinnig commentaar. Inderdaad, Hermes is nooit weggeweest ...

John van Schaik en Jacob Slavenburg